

rini kaybeder. Çünkü liberalizmde he-
def laissez faire yöntemiyle insanları
sömüren yeni bir imtiyazlı zümre ya-
ratmak değil; bireylerin temel hak ve
özgürlüklerinin muhafazasını ve siya-
sal eşitliğini sağlamaktır. Bu anlamda
liberal siyaset, plüralist etik'in deva-
mıdır. Kısacası liberalizmin meşru-
iyet zemini ne laissez faire ekonomisi

ne de popülist konsensüalizmdir.
Onun meşruiyet zemini, her bir bire-
yin özgürlüğünün ve eşitliğinin temi-
nat altına alındığı hukuk platformu-
dur. Şayet liberalizmin, toplumda ka-
bul görmesi isteniyorsa yapılması ge-
reken, onun bir özgürlük ve eşitlik
çağrısı olduğunun gösterilmesidir.

Feminist Perspektiften İnsan Hakları

Fatma İrem Çağlar*

*"Ama kadınların değerlerinin sık-
lıkla öbür cinsiyetin yarattığı değer-
lerden farklı olduğu aşikardır; bu do-
ğal olarak böyledir. Ama revaçta olan-
lar eril değerlerdir." (Virginia Woolf,
Kendine Ait Bir Oda)*

*"Yeni bir dil olmadan yeni bir dün-
ya yaratılamaz" (Ingeborg Bachmann,
Otuz Yaş)*

Giriş

"İnsan" sözcüğüyle yaratılan "İnsan Hakları" tamlaması, pozitif hukuk ta-
rafından tanınmış olsun olmasın, belli
bir tarihsel aşamada insanların sahip
olmaları gerekli sayılan bütün hak ve
özgürlükleri ifade eder; pozitif huku-
kun dışında ve üstünde bir anlam taşır,
yalnız olanı, yani kamu otoritelerince
tanınanı değil, olması gerekeni de içi-
ne alır. Öyle ki, kamu otoritelerince
reddedilenler bile, "insan hakları"
kavramı çerçevesinden sürülüp çıkar-
ılmış sayılmazlar.¹ Başka bir deyişle,
"insan hakları gökyüzünden yeryüzü-
ne indirilmiş tabii hukuktur".²

İnsan hakları beyannamelerinin ve
yazılı anayasaların ortaya çıkmasıyla
birlikte, tabii hukuk niteliğindeki in-
san hakları, pozitif hukuk haline gel-
miştir. 1648 tarihli Westphalia sistemi
ve 1815 tarihli Avrupa Büyük Devlet-
ler İttifakı; 19. yüzyılda uluslararası

hükümet ve halk örgütleri ile uluslara-
rası hukukun (Lahey sistemi) ortaya
çıkması ve bir devletler topluluğu kur-
ması; ve Milletler Cemiyeti (1919) ile
Birleşmiş Milletler (1945) örgütlerinin
kurulması, sürecin analizi için önemli
basamaklar ve uygun dayanak nokta-
larıdır.³ II. Dünya Savaşı sonrasında
gelişen İnsan Hakları Hukuku'nun,
geleneksel uluslararası hukukun kap-
samını genişlettiği söylenebilir. Bu hu-
kuk, uluslararası hukuk sistemine baş-
ka yollarla ulaşması mümkün olmayan
bireylere ve gruplara, uluslararası hu-
kuksal taleplerde bulunma hakkı sağ-
lamakta ve böylece uluslararası huku-
kun devlet merkezli söyleminin geniş-
lemesine yol açmaktadır. İnsan Hakla-
rı Hukuku'nun gelişimi, genellikle ku-
şak haklar çerçevesinde açıklanır. Me-
deni ve siyasi haklar (10 Aralık 1948-
Evrensel Bildirge) ve ekonomik, sos-
yal, kültürel haklar(16 Aralık 1966-

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma Görevlisi

1 Bülent Tanör, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, BDS yayınları, İstanbul, 1994, s. 13.

2 Mithat Sançar, "Devlet Aklı" Kısacasında Hukuk Devleti, İletişim yayınları, İstanbul, 2000, s. 113.

3 Johan Galtung, Bir Başka Açıdan İnsan Hakları, çev: Müge Sözen, Metis yayınları, 1999, s.14.

Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi) birinci ve ikinci kuşak haklar olarak adlandırılır. Gelişme, temiz çevre, barış gibi grup hakları da üçüncü kuşak haklar olarak görülebilmektedir.⁴

Birinci kuşak insan hakları, genellikle batılı liberaller tarafından desteklenmektedir. İkinci kuşak haklar ise sosyalist ülkelerde daha fazla taraftar bulmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde de, üçüncü kuşak haklar ilgi görmektedir. Ancak, kadınlar açısından bu üç kuşak hak arasında hiçbir farklılık bulunmamaktadır. Çünkü son yirmi yılın bilimsel yaşama ve bilgi üretimine getirdiği en önemli yeniliklerden biri olan, sorun ve gerçeklere “kadın bakış açısından” yaklaşılabilirliği sayesinde bugün bilinmektedir ki, gerek ilk kuşak gerek ikinci ve gerekse üçüncü kuşak hakların kavramsallaştırılmalarında ve haklara ilişkin denetim mekanizmaları ve yaptırımların tasarımı, sürekli erkek egemen hukuk anlayışları belirleyici olmuş; kadınların deneyimleri bu belirlemelere gerektiği gibi yansımamıştır.⁵

Bu çalışmada, uluslararası insan hakları hukukunun temel kurumlarına yönelik bir analizden ziyade, insan haklarının söyleminin içeriğine ilişkin feminist eleştiriler ortaya konulmaya çalışılacaktır. Feministlere göre, insan

hakları söylemi, klasik batılı liberal düşüncedeki kamusal ve özel alanlar arasındaki ayırımı kuvvetlendirmekte ve hatta söylem bu ayırım üzerinde temellenmektedir.⁶

Her ne kadar, ulusal ve uluslararası kamusal alanlar farklı olarak tanımlansalar da, ulusal hukuk sistemleri, uluslararası hukuk sistemleri de kamusal dünyada yapılanmıştır. Uluslararası hukuk sistemleri, kamusal dünyanın en kamusal alanlarında uygulanmaktadır. Bundan dolayıdır ki Birleşmiş Milletler, uluslararası hukukun alanını, aile içi hukuksal düzenlemelerin alanı olan özel alandan ayırmaktadır.⁷

Sonuç olarak, hem ulusal hukuk sistemleri hem de uluslararası hukuk sistemleri, kural olarak, kamusal alanla ilgili düzenlemeler yapmaktadır. Kadınların hayatlarının büyük bir bölümünün geçtiği özel alana ilişkin düzenlemeler, istisna olarak kabul edilmektedir. Aynı görünüm, insan hakları söyleminde de karşımıza çıkmaktadır. Feministler, hakların eril bakış açısını yansıttığını dile getirmektedirler. Çalışmanın son bölümünde, bu iddia, her bir kuşak hak açısından irdelenecektir.

Ancak, söz konusu feminist eleştirilere geçmeden önce, insan haklarının liberal Batılı yaklaşımının köklerine inmenin konunun anlaşılabilirliği açısından önemli olduğu belirtilebilir. Zi-

ra feminist eleştirilerin odağı, liberal modern dünyada şekillenmiş olan, kamusal ve özel alan arasındaki ayırımı da yatmaktadır.

I- Liberalizm, İnsan Hakları ve Kadın

Feminizm ve liberalizm arasındaki ilişki, çok yakın ve bir o kadar da karışıktır. Her iki doktrinin de kökleri, toplumsal hayatın genel teorisi olarak bireyselliğin doğuşunda yatmaktadır. Hem liberalizm hem de feminizm, geleneksel toplumun hiyerarşilerinden azat edilmiş, özgür ve eşit birey kavrayışı olmadan düşünülemez. Ancak her ne kadar liberalizm ve feminizm aynı köklere sahip olsalar da, her iki akımın da taraftarları, iki yüz yıldır hep karşı karşıya kalmışlardır. Liberaller ve feministler, kamusal ve özel alanlar arasında neden ve nerede sınır çizilmesi gerektiği konusunda uyuşmamaktadırlar.⁸

Liberalizm, kralın iktidarına karşı burjuvazinin egemenliğini savunurken, egemenliğin nihai olarak eşit ve özgür olan “birey”e ait olduğunu, bireylerin özgür iradeleriyle bir araya gelerek yarattıkları bir toplumsal sözleşmeyle egemenlikleri siyasi iktidara devrettiklerini söyler. Böylece yapay bir “doğum”la ortaya çıkan burjuva kamusal alanı, sözleşme yapan bireylerin “ortak çıkar” alanını temsil ediyor, ve üretim ile siyasetin dünyası olarak “soyut birey”i temel kurucu öz-
ne olarak tanımlıyordu. Liberalizmin

“soyut birey”i, toplumsal ilişkiler içine aldığı ve dışladığı anlamlar düzeyinde belirlenirken, kamusal alanın karşılığı olan “özel alan”, kamusal olandan tecrit edilerek dışlanmaktadır. Liberal birey, kendi anlam dünyasını, böylece, özel olan-kamusal olan ayrımının içinde tanımlamaya başlamıştır.⁹

Liberalizm kendi soyut bireyini, özel/kamusal, duygusal/akılcı, doğal/tarihsel ikili kavramsallaştırması¹⁰ çerçevesinde kurarken, bu kavramlardan birini diğerinin karşısında olumlamakta ve hiyerarşik olarak diğerini, hükmetme hak ve yetkisiyle donatmaktadır. Hiyerarşik olarak üstün olan toplumsal ve siyasal alanın, “öteki” özel/mahrem alanı olmaktadır. Feminist eleştiri, işte bu ikili kavramsallaştırmalar sayesinde kurulan iktidar ilişkilerini çözümlerken, bu iki anlam dünyasının aynı zamanda erkek ve kadın dünyası olarak da ayrıştırıldığını açığa çıkarmıştır. Kamusal alanın olumlanan değerleri, yani akılcılık, egemen ve özgür birey, hakların eşitliğine riayet, kural koyma yetkisi, anlam sistemi içinde “erkek” olanla birlikte anılırken, doğanın emrettiği biyolojik zorunluluklar, duygulara önem verip “çıkarmasını” gözetmeme, “beden”e ait olup kamusal düzene tehdit içermeye anlamları taşıyan ve üretim ile siyasetin dünyasında dışlanmış olan ise “kadın” olanla birlikte anılmaktadır. Böylece liberalizmin özel-kamusal ayrımı,

4 Galtung, age, s. 165.

5 Feride Acar, “Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Yükümlülükler”, 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek içinde, Oya Çitçi (der.), TODAİE Yayını No: 285, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını No:16, Ankara, 1998, s. 24.

6 Gayle Binion, “Human Rights: A Feminist Perspective”, Human Rights Quarterly, 17.3.1995, s. 509-526, http://muse.jhu.edu/journals/human_rights_quarterly/v017/17.3binion.html, 21.8.2002

7 Hillary Charlesworth, “What are ‘Women’s International Human Rights?’”, der: Cook, R.J., Human Rights of Women: National and International Perspectives içinde, 1994, s. 71.

8 Carole Pateman, “Feminist Critiques of Public/Private Dichotomy”, The Disorder of Women, Stanford University Press, Stanford-California, 1989, s. 118.

9 Serpil Üşür, “Liberalizmin ‘Cinsiyetten Arındırılmış Birey’i ve Feminist Eleştiri”, Mürekkap, Haziran 1994, s. 57.

10 Pateman, agm., 1989, s. 122-124

erkek değerlerini egemen kılp, kadınların "öteki" olarak tanımladığı modern dünyanın kurucusu olmuştur.

II. Hakların Feminist Eleştirisi

1980'lerde feminist teorinin ana teması, monolitik bir söylemin tiranlığına direnişi olarak özetlenebilir. Liberalizmin, özellikle de modern bilimin yapısının, eylemlerinin ve ideolojisinin kadın bakış açısından eleştirisi, çağdaş feminist teorinin ana damarıdır.¹¹ Kadınlar; demokrasi, gelişme, dünya güvenliği, insan hakları ve çevre gibi global siyaset konularını ve sosyal kavramları yeniden tanımlamak konusunda öncül olmuşlardır.¹² İkinci dalga feministler, liberal düşüncenin bir ürünü olan insan hakları söyleminin, kendi perspektifleriyle, yeniden okumasını yapmışlardır. Sonuç olarak feministler, insan haklarının var olan tek fonksiyonunun, toplum içindeki imtiyazlı grupları korumak olduğunu belirlemişlerdir.¹³

İnsan hakları söyleminin kadın deneyimlerini göz ardı etmesi sonucunda, kadınların en temel insan haklarının ihlali niteliğindeki davranışları, çok defa, böyle algılanmamış ve dolaşısıyla da; çok uzun süre, kadınlara, en fazla maruz kaldıkları hak ihlalleri için koruyucu tavır göstermemişlerdir. Ör-

neğin, bireyleri şiddetten koruyan normların oluşmasında, kamu alanı-özel alan ayırımının doğal sonucu olarak, kadınları en yaygın şekilde etkileyen ev-içi şiddet göz önüne alınmamıştır.¹⁴ Bu konuda liberal, kültürel ve radikal feminist görüşleri ayrı ayrı ortaya koymak, konunun anlaşılabilirliği açısından önem arz etmektedir.

A. Liberal Feministler

Tarihsel olarak liberal feminizm, kadınlar için eşit hak talebine yönelik tartışmaları kapsamaktadır. Kadınların, erkeklerin sahip olduğu vatandaşlık hakkına sahip olmalarını amaçlamıştır. Liberal feministler, hukukun ve uygulamanın erkeklere tanıyıp, kadınlara tanımadığı haklarla mücadele etmişlerdir. Onlara göre kadınlar, erkekler gibi, dokunulmaz doğal haklara sahip insanlardır.¹⁵ Liberal feministler, kadınları, kamusal alanda, erkeklerle aynı pozisyona yerleştirmeyi amaçlarlar. Bu düşüncelerine paralel olarak, kadınların, uluslararası insan hakları hukuku içinde var olmalarını talep ederler. İnsan hakları söylemini, kadın tecrübeleri doğrultusunda yeniden ortaya koymayı amaçlamazlar. Sadece, var olan sistem içinde yer alma talepleri söz konusudur.

11 Josephine Donovan, *Feminist Teori*, çev: Aksu Bora, Meltem A. Gevrek, A., Fevziye Sayılan, İletişim yayınları, İstanbul, 1997, 351-352.

12 Charlotte Bunch, "Transforming Human Rights from a Feminist Perspective", *Women's rights human rights international feminist perspectives*, der. Peters, J., Wolper, A., Routledge, London-New York, 1994, s. 11.

13 Charlesworth, agm, s. 61.

14 Rhonda Copelon, "Intimate Terror: Understanding Domestic Violence as Torture", der: Cook, R.J., *Human Rights of Women: National and International Perspectives* içinde, 1994, s. 116-152.

15 Pamela Abbott, Claire Wallace, *An Introduction to Sociology, Feminist Perspectives*, Rotledge, London&New York, 1997, s. 47.

Böyle bir yaklaşım, mevcut kadının, uluslararası insan hakları hukukunu daha belirgin karakterize eder. Rasyonel olarak, örneğin, "1953 Kadınların Siyasi Haklarına Dair Sözleşme"¹⁶, "1957 Evli Kadınların Vatandaşlık Hakları Üzerine Birleşmiş Milletler Konvansiyonu", "1960 Eğitimde Ayırım üzerine UNESCO Konvansiyonu" ve her iki insan hakları sözleşmesini¹⁷ de kapsayan ayrımcılığa ilişkin normlar kadınları, kamusal alanda, erkeklerle aynı pozisyona yerleştirmektedir. Birleşmiş Milletler Kadın Statüsü Komisyonu eylemlerinde de, genellikle bu tür bir yaklaşım görülmektedir. Böylece cinsiyet ayrımcılığına yönelik uluslararası engellemeler, kadınlara erkek modeline uygun girişimlerde buldukları takdirde, bir eşitlik sağlamayı taahhüt etmektedir.

Liberal feminist hukuk teorisyenlerince, eşit muamele yaklaşımı kullanılmakta ve "özel" muamele yaklaşımı ise reddedilmektedir. Kadınların farklılıklarına dikkat çekmekten ziyade, bu farklılıkları en aza indirmeye çalışmaktadırlar. Kadınları, bir grup olarak korunmaya muhtaç bireyler olarak gösterilmesinin taraftarı olmak yerine, kamusal alanda, erkeklerle aynı şartlarda yer almayı tercih ederler. Simetrik eşitlik yaklaşımını savunanlar, kısa dönemde, bu tür bir eşitlik yaklaşımının kadınlara elverişli koşullar sağlamayacağını kabul etmekle be-

raber, uzun vadede daha sağlam değişiklikleri beraberinde getireceğini belirtmektedirler.¹⁸

Farklı cinsiyetlerin eşitliği konusunda feminist hukuk kuramcıları, sıklıkla, eşitliğin simetrik yaklaşımlarını kullanmaktadırlar. Ashında bu yaklaşımları, ideal olarak değil, ayrı alanlar ideolojisine dönmekten korunmanın tek yolu olarak görmektedirler. Onlara göre, mevcut hukuksal yaklaşımlar, modern kamusal ve özel alan ayırımını pekiştirmektedir. Kamusal alanda kadınların yer almasının yolları, hukuksal olarak engellenmektedir. Kadın, hukuksal olarak özel alanda tanımlanmaktadır. Hukuktaki ataerkil yaklaşımları yıkmanın tek yolu, var olan hukuksal sistem içinde belirli dönüşümler aramak ve bulmaktır. Diğer türlü- nün, yani var olan hukuksal sistemin yeniden kadın bakış açısıyla dönüştürülmesi, simetrik eşitlik yaklaşımı benimseyen feminist hukukçular için zaman kayıbindan başka bir şey değildir. Mevcut kurallar etrafında çözüm yolu aranmadan, kısa yoldan özel muamele taleplerinin ileri sürülmesinin hatalı olabileceği belirtilmektedir.¹⁹

Nadine Taub ve Wendy Williams birlikte yazdıkları, "Will Equality Require more Than Assimilation, Accommodation, or Separation from the Existing Social Structure" adlı makalede, kamusal-özel alan ayırımının hukuksal alandaki görünümünün, kadın-

16 <http://www.ihm.8m.com/e2kash.htm>, 4.12.2002

17 16 Aralık 1966 tarihli ekonomik, sosyal, kültürel haklar uluslararası sözleşmesi, 16 Aralık 1966 tarihli Medeni ve Siyasal Haklara ilişkin uluslararası sözleşme.

18 Katharine Bartlett, "Anglo American Law", der: Alison M. Jaggar&Iris Marion Joung, *Blackwell Companions to Philosophy, A Companions to Feminist Philosophy* içinde, Blackwell Publishers, USA-UK,1998, s. 531.

19 Kelly Weisberg, *Feminist Legal Theory: Foundations*, Temple University Press, 1993, s. 124.

lar üzerindeki sonuçlarına değinmişlerdir. Onlara göre 19. yüzyılda, kadınlara erkeklerden hukuksal olarak farklı muamele edilmesinin temelinde, akıl dışılık ve keyfilik bulunmaktadır. Söz konusu durumu besleyen düşünsel yapının, "ayrı alanlar ideolojisi"si olduğunu ileri sürmektedirler. Ayırı alanlar ideolojisi gereğince kadın, çocuk bakımı ve ev idaresi gibi özel faaliyetleriyle tanımlanırken; erkek, evin ekmeke parasını sağlayan ve haneyi kamusal alanda temsil etme eylemleriyle tanımlanmıştır. Her birey, cinsiyetleri nedeniyle, hukuksal olarak farklı alanlara gönderilmiştir. Ayırı alanlar ideolojisinin meşrulaştırılmasının ve desteklenmesinin altında yatan inanç, kadının ve erkeğin temel olarak farklı insanı varlıklar olarak kabul edilmeleridir. Kadın ve erkek fiziksel, ruhsal, sosyal ve fonksiyonel olarak birbirlerinden farklıdır. Kadınlar destekleyici, tamamlayıcı rollere sahiptirler: Çocukların ve kocaların temel hizmetlerini yerine getirirler. Kadınlardan beklenen, erkekler uğruna, kendi gelişmelerini ikinci plana atmalarıdır.

1970'lerde feminist hukukçular farklı alanlar ideolojisinin hukuksal tezahürlerine, cinsiyetler arasındaki temel farklılıklar konusundaki iddiaları ve bu iddiaların evrensel doğru ol-

duklarını reddederek cevap vermişlerdir. Onlara göre, cinsiyetler arası farklılıklar, yaratılıştan değil, sosyal olarak belirlenmektedir.²⁰ Bu nedenle kamusal alanda kadınlara yer verilirken, onları farklı olmaları nedeniyle kamusalın dışında tutmak, androjenik eşitlik yaklaşımına göre hatalıdır. Örneğin işe alımlar konusunda, androjenik eşitlik modeli, en iyi kişinin işe alınmasını önermektedir.²¹ Littleton, androjenik yaklaşımın dayandığı kavramların fal-lus merkezli²² olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin androjenik yaklaşımın dayandığı temel bir kavram olan "Nötrlük", ona göre, toplumsal cinsiyetlendirilmiş bir kavram olmasaydı daha az sorunlu olurdu. Menkel-Meadow'a göre mermer pastanın tek problemi, çikolatasının her zaman az gelmesidir. Benzer şekilde androjenik yaklaşımın da tek problemi, kadın tarafının her zaman daha az olmasıdır²³. Bu itirazlarıyla Littleton ve Meadow, feminist hukuk teorisi içinde yer alan androjenik eşitlik yaklaşımların, ataerkiyle mücadelede yetersizliğini ortaya koymaktadırlar. Onlara göre, bu kavramlarla yola çıkmak başlangıçta problem yaratmaktadır.

Kadınlara ilişkin en kapsamlı uluslararası hukuk belgesi, "Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlen-

20 Nadina Taub-Wendy Williams, "Will Equality Require More Than Assimilation, Accommodation or Separation from the Existing Social Structure", der: Patricia Smith, *Feminist Jurisprudence içinde*, Oxford University Press, 1993, s. 48-64.

21 Christine Littleton, "Reconstruction Sexual Equality", der: Kelly Weisberg, *Feminist Legal Theory: Foundations*, Temple University Press, 1993, s. 254.

22 Fransız feministleri tarafından bulunan bir terimdir. Eril bakış açısıyla yaratılan sosyal kurumları ortaya koymak için kullanılır.

23 Littleton, agm., s. 255.

24 24.7.1985 tarih ve 85/9722 sayılı Kararname ile yayımlanmıştır. R. G. 14.10.1985- 18898. "Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi"nin İngilizce karşılığı "Convention for the Elimination of All Form of Discrimination against Women"dır. İngilizce karşılığının kısaltılmış şekli CEDAW'dır. Metnin bundan sonraki kısmında söz konusu sözleşmeye atıf yapılırken CEDAW diye kısaltılacaktır.

mesi Uluslararası Sözleşmesi"dir.²⁴ Diğer uluslararası insan hakları metinlerinden farklı olarak CEDAW'ın çıkış noktası, "eşitlik" değil, "ayrımcılığın" yok edilmesidir. Ayrımcılık konusunda, karşılaştırmalı geniş bir tanım CEDAW'da verilmektedir. CEDAW resmi(yasal) ve fiili eşitliği bir arada kapsamakla beraber, benzer simetrik eşitlik yaklaşımlarıyla sınırlandırıldığı iddia eden feminist hukuk teorisyenleri bulunmaktadır. Charlesworth birinci bölümdeki²⁵ eşitlik ölçümünün, eril olduğunu belirtmektedir.²⁶ Ancak liberal feminist hukukçular, CEDAW'ı eleştirmekten kaçınmaktadırlar ve sözleşmenin uluslararası alanda daha etkin kılınması için çalışmalar yapmaktadırlar.²⁷

B. Kültürel Feministler

Aydınlanmacı liberal teorinin, akılcı ve yasal hamlesinin ötesine giden düşünceler, "kültürel feminizm" adı altında sınıflandırılabilir. Bu görüşlere sahip olan feministler, siyasal değişime odaklanmaktansa, daha geniş bir kültürel dönüşüm aramaktadırlar. Eleştirel düşünme ve kendini geliştirme önemini kabul etmeye devam ederlerken, hayatın akıldışı, sezgisel ve genellikle kolektif yönü üzerinde durmaktadırlar. Kadınlar ve erkekler arasındaki benzerlikleri vurgulamak yerine, genellikle, kadınlık niteliklerinin kişisel güç, gurur ve kamusal yeni-

lenme kaynağı olarak kabul edilen farklılıkları üzerinde durmakta; liberal kuramcılardan kalan zarar görmemiş kurumlara (din, evlilik, yuva), alternatifler düşünmektedirler. Kültürel feminist teorinin altında, anaerki bakış yatmaktadır. Barışseverlik, işbirliği, farklılıkların şiddetsiz birlikteliği ve kamusal alanın uyumlu bir şekilde düzenlenmesi, kültürel feminist düşüncenin temelini teşkil etmektedir.²⁸

Feminist hukuk teorisi açısından kültürel feminist çalışmalar, önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmaların çoğu, ilhamını ya da desteğini Nancy Chodorow'un psikanalitik nesne-ilişki teorisinden ve Carol Gilligan'ın ahlak geliştirme teorisinden almaktadır. Bu bilimsel araştırmacılar, kadın ile erkek arasında çarpıcı zıtlıklar olduğunu ve bunların gelişmelerinin ilk aşamalarındaki deneyim farklılıkları bağlamında anlaşılabilirliğini savunmaktadırlar. Carol Gilligan'ın görüşleri, feminist hukuk teorisini çok etkilemiştir. Hukukçu feministler, farklılık vurgusunu, çok geç ele almışlardır. Gilligan'ın "In a different voice: Psychological Theory and Women's Development" adlı çalışması, feminist hukuk teorisyenlerinin, 1970'lerde toplumsal cinsiyetsiz (gender-neutral) hukuk teorisine alternatif ararlarken yayımlanmıştır. Hatta kültürel feminist hukuk teorisyenlerine, "fark-

25 İş bu sözleşmeye göre, "kadınlara karşı ayırım" deyimi kadınların, medeni durumlarına bakılmaksızın ve kadın ile erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya diğer sahalardaki insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, mahrumiyet ve kısıtlanma anlamına gelecektir.

26 Charlesworth, agm., s. 64.

27 Türkiye'de bu tür yaklaşıma örnek olarak bkz. Feride Acar, "Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Yükümlülükler", Oya Çitçi (der.), 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek içinde, TODAİE Yayını No: 285, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayın No:16, Ankara, 1998.

28 Donovan, age., s. 69-70.

lı ses (different voice)" teorisyenleri diyenler vardır.²⁹

Carol Gilligan çalışmasında Nancy Chodorow'un "The Reproduction of Mothering" adlı çalışmasından etkilendi. Chodorow söz konusu eserinde, her çocuğun yaşamak zorunda olduğu ayrılma ve bireyleşme süreçlerinin, erkekler ile kadınlar açısından farklı cereyan ettiğini savunmaktadır. Erkek çocuk örneğinde, ayrılma ve bireyleşme, birincil bakıcı sima olan annenin (zorunlu olarak biyolojik anne olması gerekmez de), karşıtı olan bir toplumsal cinsiyet kimliğinin oluşmasını içerir. Toplumsal cinsiyet kimliği, iki-iki buçuk ve üç yaş civarında oluşur. Kadınların hakir görülmesi ve ezilmesine dayalı bir patriarkal toplumda, toplumsal cinsiyet kimliği kadınları değersizleştirir ve hakir gören tutumların içselleştirilmesiyle el ele gider. Gilligan ve Chodorow, küçük çocukların bu psiko-cinsel gelişimlerinin, insan türünün yetişkinleri arasında belli kişilik örüntüleri doğurduğu konusunda, hemfikirdirler. Erkek, egosunun sınırları konusunda daha sağlam oturmuş bir duyguya sahiptir; benlik ile öteki arasındaki ayrım, daha katıdır. Kadınlar öteki karşısında daha fazla empati ve sempati duygularını sergileme eğilimindedirler. Bu kişilik örüntülerinin her biri, beraberinde, belli bozuklukları da getirir. Erkekler, yakınlık ve bağlanmayı kendi kişiliklerine bir tehdit olarak yaşarlar-

ken, kadınlar, başkalarının taleplerine karşılık veren sağlam bir kimlik ve bireysellik oluşturmak için çaba sarf ederler.³⁰

Chodorow ve Gilligan'ın bulgularının dönüm noktasında kadının ahlaki doğruluğu, erkeğinkinden daha olgun ve insani ahlaki değerlere bağlılığının iması görülmektedir. Gilligan, erkeklerin "adalete dayalı etik (ethic of justice)"'inden ayrı olan kadınların "bakıma dayalı etik (ethic of care)"'ini tanımlamaktadır. Bakıma dayalı ahlak sistemi, haklardan çok, sorumluluk ve ilişkiler çevresinde ve genel davranış kurallarının uygulamasından daha çok, belirli durumlardaki ihtiyaçlar etrafında dönmektedir.³¹ Erkek ahlaki adalet, haklılık, kanun, kurallar ve hak gibi değerler etrafında gelişirken, kadın ahlakının temel unsurları insanın talep, ihtiyaç ve hisleri olur. Erkek akıllı her şeyi araçsal olarak alırken, kadının bilgisi sezgiseldir. İnsanları erkeklik içgüdüsünün yol açtığı olumsuzluklardan, ancak kadın ahlakı kurtarabilir.³² Gilligan'ın kadınların erkeklerden farklı ahlaksal değerlere sahip olmasının farklı değer yargılarında bulunmasına neden olduğu yolundaki tezi, feminist hukuk teorisyenlerini büyük ölçüde etkilemektedir.

Gilligan'a göre, kadın ve erkeklerin ahlaki sorunlara yaklaşımlarındaki farklılık, hayatın erken bir safhasında görülür. Gilligan, Jane Lever ve Jean Piaget'in erken çocukluk oyunlarında,

kızların soyut kurallar koyma eğilimlerinin daha az olduğunu ve içlerinden geldiği gibi oynayıp konuşmakta, daha yetenekli olduklarını gösteren çalışmalarından alıntı yapar. Gilligan'a göre kızlar, daha hoşgörülü, oyundaki beklenmedik durumlara karşı daha uzlaşmacı, yeniliklere daha açık ve soyut kurallarla daha az ilgililerdir. Kızlar, münakaşaları çözmek için kurallar dizgesini tek tek oluşturmak yerine, ilişkilerin devamı için oyunun sürekliliğine boyun eğmeyi tercih ederler.³³

Carol Gilligan'ın görüşlerinden en çok etkilenen feminist hukukçulardan biri, Robin West olmuştur. "Jurisprudence and Gender"³⁴ adlı makalesinde West, sözlerine "insan" nedir? sorusuyla başlamaktadır. West, birer modern hukuk teorisi olan liberal hukuk teorisi ve eleştirel hukuk teorisinin "insan" kavramına yaklaşımını tartışmıştır. Ona göre her iki teori de eril yapıdadır.

İnsan doğasının hukuk teorisyenleri tarafından açıklanışı ile feminist teorisyenler tarafından açıklanışı arasındaki ayrım, "feminist hukuk teorisinin" gelişimi önünde, gerçek bir politik engeli yansıtmaktadır. Feministler, kadın konusunu ciddi bir şekilde ele almışlardır. Ancak hukuk teorisi, bu kadar ciddi ele almamıştır. Aslında hukuk bu konuyu ciddiye almamıştır. Feminist hukuk teorisinin politik bir imkansızlık olduğu durumu değişene dek, bu böyle kalacaktır. Gerçek (toplumsal) cinsiyetleştirilmemiş bir hukuk teorisinin var olabilmesi, patriar-

kal düzenin ortadan kalkması gibi politik bir şarta bağlıdır. İnsan doğasının hukuk teorisyenleri tarafından tanımlanması ile kadınların gerçek doğası arasındaki ayrım, feminist hukuk teorisinin gelişimi önünde kavramsal bir engeldir. Hukuk teorisi, insan ile hukuk arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Feminist hukuk teorisi ise kadınlarla ilgilidir. Bu doğrultuda kadınlar, insan değildir. Bu felsefi durum değişene kadar "feminist hukuk teorisi" kavramı, kavramsal bir anormallik olarak var olacaktır. Bununla beraber, feminist hukuk teorisi diye bir şey yoktur diyemeyiz. İnsanoğlunun baskın tanımına rağmen, kadın kavramının var olması gibi.³⁵

West'e göre, kadınlar fiziksel olarak diğerlerinden ayrılmıştır. Kadınlar erkeklere benzemezler; hayata ve diğerlerine bağlı kritik maddesel ve tekrar tekrar vuku bulan en az dört yaşam deneyimleri bulunmaktadır. Bunlar; hamilelik, heteroseksüel birleşme, menstrüasyon ve emzirmedir. Ona göre, her ne kadar, her kadın bütün bu deneyimleri yaşamasa da, birçok kadın biyolojik emirlerle gizlenmiş eril güç tarafından bu hayatın içine zorlanmaktadır.

Kadınların erkeklerden farklı olduğunun vurgusu, bir takım problemleri de beraberinde getirmektedir. Kadınların hukuk sisteminin dışında olduklarının altını çizmeleri açısından, kültürel feministlerin düşünsel anlamda katkıları önemlidir. Ancak kadınsı olana övgüler yağdırmaları, bir anlamda

29 Bartlett, *agm.*, s. 536.

30 Şeyla Benhabib, *Modernizm, Evrensellik ve Birey*, çev: Mehmet Küçük, *Ayrıntı Yayınları*, 1999, İstanbul, s. 258-259.

31 Mary Dietz, *Bağlam Herşeydir: Feminizm ve yurttaşlık teorileri*, *Birikim*, Kasım 1993, s. 89.

32 Carol Gilligan, *In A Different Voice*, Harvard University Press, Cambridge, 1982, 2-23.

33 Donovan, *age.*, s. 333.

34 Robin West, "Jurisprudence And Gender", *University of Chicago Law Review*, cilt 55, sayı 1, 1988, s. 1-72.

35 West, *agm.*, s. 1062.

dışlayıcı mekanizmalarla, kimi zaman, aynı kulvarda yer almalarına neden olmaktadır. Kültürel feministler, kadınlara ait spesifik uluslararası insan hakları kategorisi savunan akademisyen ve uygulamacılarla aynı paralelde düşüncelere sahiptirler. Ancak kültürel feministler, kadınlara ait farklılıkların bu spesifik düzenlemelerde yer almasını savunurlar. Ancak bu farklılık vurgusunun sakıncalı bir tarafı vardır ki o da, kadınların, uluslararası insan hakları alanında marjinalleşmelerine neden olması ihtimalidir.³⁶

C. Radikal Feminizm

Feminist hukuk teorisi içinde insan hakları hukukunun eşitlik yaklaşımına bir üçüncü alternatif de, radikal feminist yaklaşımdan gelmiştir. Radikal feminist hukuk teorisi alanında en tanınmış teorisyen, Catharine MacKinnon'dur. MacKinnon'a göre, eşitliğin hem "aynılık" hem de "farklılık" standardı kadınlar açısından sorunludur. Zira bir kadının eşitlikten yararlanabilmesi için, erkeklerden hiçbir farkının olmaması ve aynı olması gerekmektedir. Hamilelik örneğinde olduğu gibi, eğer bir kadın erkekten farklı ise, o kadın için farklılığı nedeniyle ihtiyaçları gözetilerek belirli hukuksal düzenlemelere gidilmektedir. Ancak bir erkeğin farklılıkları söz konusu olduğunda, ihtiyaçları doğrultusunda farklı bir düzenlemeye yer verilmesine gerek yoktur. Zira bu ihtiyaçlar, zaten hukuk sistemi içerisinde yer almaktadır. Bu nedenden ötürü MacKinnon,

aynılık standardının eril üstünlüğü tarafından empoze edilmiş, sosyal eşitsizlik durumunu ıskaladığını belirtmektedir.³⁷

Farklılık standardı da, MacKinnon açısından, önemli bir kazanım değildir. MacKinnon'a göre, hukukun kabul ettiği farklılıklar, kadınların güçsüzlüğüne atfedilen niteliklerdir. Bu güçsüzlüklerin kabul edilmesi, cinsiyetçiliğin doğurduğu zararların devam etmesine neden olmaktadır. Sonuç olarak MacKinnon, geleneksel yaklaşımların farklı cinsiyetler arasında eşitliği sağlanmasında, yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. MacKinnon'a göre, cinsiyetler arasında eşitlik tartışmalarının aynılık ve farklılık anlayışları çerçevesinde yürütülmesi, aslında belirli bir eşitlik yaklaşımını ortaya koymaktadır. MacKinnon bu yaklaşıma, farklılık yaklaşımı adını vermektedir. Böylece aynılık yaklaşımını, farklılık yaklaşımını içinde eritmektedir.³⁸

MacKinnon, aynılık ve farklılık yaklaşımlarını eşitliği sağlamak konusunda yetersiz bulması nedeniyle, kendi alternatif eşitlik yaklaşımı olan "tahakküm yaklaşımı"ni ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunu gücün dağılımı, eril baskınlığı, kadınların ikincil konumu sorunları açısından ele almaktadır. Tahakküm yaklaşımı, cinsiyet ayrımcılığını seks işçiliği, pornografi, kadınlara yönelik şiddet, ırza geçme suçlarından kaynaklanan kadınların mağduriyeti, çocukların cinsel istismarı gibi hukuk tarafından çok fazla ele alınmayan ko-

nuların, incelenmesinde kullanılmaktadır.³⁹

MacKinnon'a göre, farklılık yaklaşımı standart olarak statükoyu ele almaktadır. Erkek üstünlüğünü içeren düzenlemeleri kabul etmektedir. Bu bakış açısıyla farklılık yaklaşımı, kadınlar tarafından ele alınsa bile, eril bir yapı sergilemektedir. Farklılık yaklaşımı, bir ahlaki ikilem olarak nasıl olunması gerektiği konusunda ayrı yargılamalar sunan sosyal gerçekliklerin değişimi konusunda hiçbir teşebbüste bulunmamaktadır. Buna karşıt olarak tahakküm yaklaşımı, sosyal eşitsizlikleri, kadınların erkekler tarafından ikincil kılınması duruş noktasından görmektedir. Tahakküm modeli, sosyal hayatta kadınlara eşit güç talep etmektedir. Bütün bunlar MacKinnon'un hukuksal eşitlik konusundaki amaçlarıdır. Ona göre, farklılık yaklaşımı gerçekliği şekillendirirken, tahakküm yaklaşımı gerçeklikle mücadele etme ve onu değiştirme çabası içindedir.⁴⁰

Sonuç olarak MacKinnon'un tahakküm yaklaşımı, hem formel eşitlik yaklaşımlarına, hem de diğer farklılık vurgulu eşitlik yaklaşımlarına, eleştirel bakmaktadır. Her iki yaklaşımın aynılık ve farklılık- da erkekleri referans noktası olarak alması ve kadınları söz konusu referansla karşılaştırma içinde olması, MacKinnon'u rahatsız etmektedir.⁴¹

Feminist hukuk teorisindeki radikal çizgi, uluslararası insan hakları huku-

ku kapsamı içine nasıl aktarılabilir? Radikal feminizm "insan" gibi davranarak, toplumsal cinsiyet temelinde her türlü ikincil kılınmaya karşı korunmayı genişleterek, eril haklar dünyasının dönüştürülmesinin önemini ortaya koymaktadır. Kadınların farklı toplumlarda dışlanmışlığına yardım eden politikaların ve uygulamaların tanımlanması ihtiyacını da vurgulamaktadır. Buna ek olarak, insan hakları hukukunun farklı kadın deneyimlerinin korunması doğrultusunda bir yapıya dönüştürülmesinde ısrar edilmektedir.

D. Üçüncü Dünya Feministlerinin Eleştirileri

20. yüzyıl başladığında bir tek dünya vardı: Egemenliğini hemen hemen bütün yeryüzüne kabul ettirmiş "batı dünyası". Bir başka deyişle, "kapitalist dünya". 1917'lerden başlayarak ikinci bir dünya doğar; "sosyalist dünya". İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden bu yana da, kitaplarda bir "üçüncü dünya" terimi yer almıştır. Üçüncü Dünya, "az gelişmiş" de denen, belirli nitelikleri olan bir takım toplulukların oluşturduğu bir dünyadır. Günümüzün iktisatçıları, sosyologları, demografı ve politikacıları da, bu ayrı dünyaya giren ülkeleri, "gelişmiş" ülkelere ayırt etmek için bu deyimleri kullanmaktadırlar.⁴² Az gelişmişliğin, gelişmişlikten ayrılan belirtilerinden biri de, bu toplumlarda kadınların erkeklerden aşağıda tutulmasıdır. Az geliş-

36 Charlesworth, *agm.*, s. 66.

37 Weisberg, *age.*, s. 214.

38 Catharine MacKinnon, *Feminism Unmodified*, Harvard University Press, A.B.D., 1994, s. 33-34.

39 MacKinnon, *age.*, s. 40-41.

40 MacKinnon, *age.*, s. 43-44.

41 Bartlett, *agm.*, s. 533.

42 Server Tanilli, "Uygurlık Tarihi", Adam yayınları, İstanbul, 1999, s. 281.

miş ülkelerde, kadınlara yönelik şiddet yoğun bir şekilde görülmesine rağmen kadının insan haklarına yönelik bu gibi ihlaller, özel alan problemi olarak görülüp hukuksal düzenlemeden kaçınılmaktadır. Bu nedenle üçüncü dünya toplumlarındaki kadınların, kendi sorunlarını çözmek amacıyla, seslerini tüm dünyaya duyurmaları zorunluluk haline gelmektedir. Ancak, uluslararası alanda da sorunlara çözüm bulamayan üçüncü dünyalı feministler, yetmişli yılların ortalarından başlayarak, feminist teoriye ya da "mainstream" feminist politikaya çok önemli bir eleştiri getirmişlerdir. Onlara göre, tıpkı liberalizmin "beyaz, erkek, burjuva" bireyinin gerçek dışılığı gibi, Batı Avrupalı ve Amerikalı beyaz orta sınıf feminizminin "aileye hapis olmuş, üretimin dışında" kadını da, kadınlığın çok küçük bir bölümünü temsil etmektedir. Rayna Rapp'ın 1979'da Signs Dergisinde yayınlanan şu sözleri, bu eleştirilerin özeti niteliğindedir.⁴³

"Kendi deneyimlerimizin başkalarınınkini de içerdiğini farz etmeye devam ettiğimiz sürece, Batının, Dünyanın geri kalanıyla ilişki içindeki gerçek tarihini yazamayız. Bizim kamusal/özel çatışmalarımız, başka zaman ve yerlerde aynı biçimde olmayabilir. Eğer kategorilerimiz, tanımını değiştirmek için mücadele ettiğimiz "kadınlık"ın ne olduğunu bağlam dışı bırakacak kadar genişse, kadınların özgül ezilmeleri belgelenemez. Tanzanyalı bir kadın çiftçi, bir Mapuche kadın li-

der ya da Amerikalı işçi sınıfından bir ev kadını, aynı ev içi alanda yaşamazlar ve toplumsal ayaklanmaların, onlara, hayatları üzerinde kazandırdığı iktidar aynı olmak zorunda değildir. Aynı anda, hem farkları hem de benzerlikleri anlamak zorundayız; ama bu benzerlikleri aynı basit kalıba indirmeden."⁴⁴

Aslında feminist teorinin kavramsal problemi, "tüm kadınların benzer vasıflara ve deneyimlere sahip olduğunu" kabul etmesidir. Bu bakış açısı, kadın statülerindeki ırk, sınıf, zenginlik, cinsel tercih gibi değişkenlerin etkilerinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Tek bir feminizmden bahsetmenin imkansızlığı, ya da tek bir kadının sesinin var olduğunu iddia etmek, bu nedenle hatalı olmaktadır. Farklı kadın yaşam deneyimleri, farklı feminizmlerin doğmasına neden olmaktadır. Batı'lı feministlerin sorun olarak gördüğü ve hukukun görmezden geldiği birçok konu, üçüncü dünyalı kadınlar açısından sorun alanı olarak tartışılmamaktadır. Örneğin kürtaj, Batı'lı feministler açısından bir problem iken, üçüncü dünyada devletin nüfus planlaması politikaları nedeniyle kadınların bu tip bir sorunu bulunmamaktadır. Kürtajın yasal olup olmaması, bir kadının uluslararası insan hakları hukuku açısından Batı'da önemliyen, üçüncü dünyalı kadın açısından tartışılmaya bile gerek duyulmamaktadır. Bu konu, özellikle uluslararası hukukta çok hassastır. Ortaya konulan

kavramlar, ulusalüstü standart olarak kabul edilir ve geniş bir uygulama alanı vardır.⁴⁵ Bu bağlamda kadınlar arasındaki farklılıklar göz önünde bulundurulmadan, uluslararası hukukta anlamlı bir kadın sesi oluşturulabilir mi? Bu sorunun cevabı feminist teorisyenler tarafından netlikle verilmiş değil. Ancak tüm dünya kadınları arasındaki kültürel, tarihsel farklılıklara rağmen, feministlerin ortak olduğu tek bir teorik yaklaşım vardır ki o da toplumun ve onun uzantısı olan hukuk sisteminin ataerkil olmasıdır. Hiyerarşik ataerkillik ve farklı sınıf, ırk ve etnik grubun erkekleri ataerkillik içinde farklı konumlarda yer almaktadırlar. Kadınlar üzerindeki baskı kuran ilişkiler konusunda tüm bu farklı erkek gruplarının farklılıklarını bir yana bırakarak bir araya geldiklerini görebilmekteyiz.⁴⁶

III. Uluslararası İnsan Hakları Hukukuna (Kuşaklar Çerçevesinde) Yönelik Feminist Eleştiriler

Feminizmler arasındaki tüm bu farklı yaklaşımlara rağmen, onları ortaklaştıran noktanın hukukun ataerkil niteliği olduğundan hareket edildiğinde, feministlerin insan hakları hukukunun cinsiyetlendirilmiş (gendered) yapısına dikkat çektikleri bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun daha iyi anlaşılabilmesi için, her bir kuşak hak açısından örnekler vererek konuyu açıklamak gerekir. Görünüşte farklı felsefi temelleri olmasına

rağmen bu üç kuşak hak, kadın bakış açısına göre dikkate değer benzerlikler taşımaktadır. İnsan haklarının maskülen dili, feminist teoride defalarca eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

A. Birinci Kuşak İnsan Hakları

Uluslararası insan hakları hukukunda "ilk kuşak" haklar diye bilinen medeni ve siyasi haklar, devletin bireylere koruma ve özgürlük sağlamanın öngörüldüğü alanlara ilişkin haklardır. Bir diğer deyişle, bu haklar vatandaşla devlet ilişkisine yönelik düzenlemelerin sınırlarını ve esaslarını belirlerler. Bu nitelikleriyle de "birinci kuşak" insan hakları, temelde kamu alanına ilişkindirler. Bu kategoride düşünülen haklar, tarihsel olarak da insan hakları söyleminde en fazla önemsenen, en çok üzerinde durulan boyutu oluşturmaktadır. Hatta kamu yaşamında bireyin devletle olan ilişkisine ve bu ilişkinin demokrasinin gelişmesine yaptığı katkıya Batılı hukukçu ve filozofların verdikleri önemin sonucu olarak "medeni ve siyasi" hakların, uluslararası haklar söyleminin özünü oluşturduğunu söylemek mümkündür.⁴⁷ Birinci kuşak haklar, Amerikan ve Fransız devrimlerinden doğmuştur.⁴⁸ Bu sebeple hala birçok batılı yorumcu tarafından değerlendirilmekte ve gerekli tüm yeni hak taleplerine bir karşı paradigma olarak dikkate alınmaktadır. Çünkü batılı devletler, uluslararası alanda baskın grubu oluşturmaktadırlar ve

⁴⁵ Charlesworth, agm, s. 62-63.

⁴⁶ Hilary Charlesworth, Christine Chinkin, Shelly Wright, "Feminist Approaches to International Law", *American Journal of International Law*, 1991, vol:85, s. 621.

⁴⁷ Feride Acar, "Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Yükümlülükler", *Oya Çiççi (der.)*, 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek içinde, *TODAİE Yayını No: 285, İnsan Hakları Araştırma ve Deleme Merkezi Yayını No:16, Ankara, 1998, s. 23.*

⁴⁸ İbrahim Kaboğlu, "Özgürlükler Hukuku, İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı", *Afa yayınları, İstanbul, 1993, s. 28.*

⁴³ Aksu Bora, "Kamusal alan/ özel alan: Mahrumiyet-Özgürleşme ikileminin ötesi", 20.yüzyılın sonunda kadınlar ve gelecek, der: Çiççi, O., *Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını No: 285, İnsan Hakları Araştırma ve Deleme Merkezi Yayını No:16, Ankara, 1998, s. 66.*

⁴⁴ Aktaran Bora, agm, s. 66.

Feminist Perspektiften İnsan Hakları

onlar medeni ve siyasi haklar kategorisini uluslararası koruma için en önemli hak grubu olarak ele almaktadırlar.⁴⁹ Medeni ve siyasi haklar; yaşam hakkını, adil yargılanma hakkını, oy kullanma hakkını, ifade hürriyetini, seyahat hürriyetini ve bunlar gibi bir çok hakkı kapsar. Bu haklar, liberal bir perspektifle, orta beyaz ve üst sınıf erkekler tarafından ortaya konulmuştur, fakat tüm erkek ve kadınların bu haklara sahip olmaya ihtiyacı vardır ve bu haklardan yararlanabilmelidirler. Orta beyaz ve üst sınıf erkekler, bu hakları, başkalarını düşünmeden kendileri için kazanmalarına rağmen, söz konusu haklar, ötekiyle de ilişkilidir.⁵⁰

Birinci kuşak insan haklarının feminist okuması, birçok eleştiriyi de beraberinde getirmiştir. Birinci kuşak haklar olarak bilinen medeni ve siyasi haklar, genellikle, kamu alanına ilişkindirler. Bu sebeple, kadınların yaşamlarının geçtiği özel alana ilişkin hak ihlallerine karşı ilgisiz olduğu bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu iddiayı açıklamak için feminist yazımda genellikle "Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin" 6., 7. ve 9. maddelerine atıf yapılmaktadır. Söz konusu sözleşmenin 6. maddesi⁵¹ yaşam hakkını, 7. madde⁵² işkence konusunu ve 9. madde⁵³ de kişisel güvence hakkı düzenlemektedir. Feminist dü-

şünürlerin bir kısmı, bu maddelerde belirtilen hususların içeriğinin daralttığını ve özel olarak kadınlara yönelik hak ihlallerinin algılanması hususunda yetersiz kaldığını belirtmektedirler.⁵⁴

Dünyanın pek çok yerinde, doğumdan, hatta doğum öncesinden başlayarak, ölüme dek yaşamın her evresinde, yalnızca ya da çoğunlukla kadınlara yönelik olarak işleyen, bir dizi ayrımcı ve kabul edilemez uygulamanın varlığı söz konusudur. Bu uygulamalar, artık, açıkça insan hakları ihlali olarak görülmekte ve uluslararası düzlemde böyle değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, değişik toplumlarda yaygın olarak görülen kadınların insan hakları ihlallerine bakacak olursak, karşımıza gerçekten ürkütücü bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bu tablo içerisinde, kültürel olarak erkek çocuk tercih edilen birçok toplumda, yeni tıp teknolojilerinin sağladığı olanaklarla, kızların cenin halinde iken cinsiyet tespiti sonucu seçici kürtajla yok edilmesinden, ekonomik ve kültürel nedenlerle kız çocukların büyük bir bölümünün ölümüne terk edildiği ortamlara, genç kız ve kadınların "kadın sünneti"⁵⁵ diye bilinen ve çeşitli ülkelerde değişik vahamet derecelerinde uygulanan bir tür genital sakatlamaya tabi tutulmalarından, erkeklere öncelik tanınması sonucu, kız çocuk ve kadınların belirgin şekilde kötü beslenmelerine kadar varan değişik hak ihlalleri bulunmaktadır.

Benzer şekilde, dünyanın pek çok ülkesinde, kadınların özgün sağlık sorunlarına yönelik toplumsal ve idari duyarsızlıklar söz konusu olduğu gibi, kadınların genel sağlık ve eğitim hizmetlerinden, erkeklere oranla daha az yararlandıkları bir gerçektir.⁵⁶ Harvard Üniversitesinde ekonomist olan Amartya Sen "100 milyondan fazla kadın kayıp" adlı makalesinde, dişi dölütlerin bazı ülkelerde seçmeci bir biçimde doğumu önlenmeseydi ve kız bebeklere, sağlık ve beslenme açısından, oğlanlarla aynı özen gösterilseydi, yaşaması mümkün olabilecek kadın sayısını hesaplamıştır. Sen, araştırmasını Hindistan ve Çin'de yapmıştır. Konuyu sadece dünyanın bu kesiminde öldürülen dişi ceninler, yeni doğmuş kız bebekler ve ihmal yüzünden ölen kız çocuklarla sınırlı tutsak bile, Sen'in tahminine göre toplam ölü sayısı 100 milyonun üzerine çıkmaktadır. Buna, "drahoma ölümleri", toprağın erkek denetiminde olmasından ve Afrika ülkelerindeki geliştirme projelerinden dolayı açlıktan ölen ya da Batı'da kocaları, sevgilileri ya da iş arkadaşları tarafından öldürülen, ırzına geçildikten sonra camına kıyılan kadınlar dahil değildir. Hastalık ya da kaza sebepleri dışında erkeklerin kasıtlı politikası sonucu öldürülen kadınların toplam sayısı tahminleri aşmaktadır. Eğer böyle bir kıyım dinsel, etnik ya da ırksal bir gruba uygulansaydı, acaba adı

54 Kenneth Roth, "Domestic Violence as an International Human Rights Issue", der: Cook, R., J., Human rights of Women: National and International Perspectives, 1994, s. 327.

55 Dünya çapında yılda en az 2 milyon kadın, kadın sünneti riski altındadır. Aşağı yukarı günde 6000 kız çocuk, cinsel organlarının sakatlanması tehlikesi ile karşıya kalmaktadırlar. Tahminen 85 milyon ile 114 milyon arasındaki kadın ve kız çocuk dünyada genital olarak sakatlanmıştır. Toubia, N., "Female Genital Mutilation", Women's rights human rights international feminist perspectives, der: Peters, J., Wolper, A., Routledge, London- New York, 1995, s. 224.

56 Charlotte Bunch, "Transforming Human Rights from a Feminist Perspective", Women's Rights Human Rights International Feminist Perspectives, der: Peters, J., Wolper, A., Routledge, London- New York, 1995, s. 16.

49 Hillary Charlesworth, "What are 'Women's International Human Rights'?", der: Cook, R.J., Human Rights of Women: National and International Perspectives içinde, 1994, s. 58

50 Rendel, Whose Human Rights, Trentham Books, İngiltere, 1997, s. 34.

51 6. Madde

Yaşama hakkı
1. Her insan doğuştan yaşama hakkına sahiptir. Bu hak, hukuk tarafından korunur. Hiç kimse, yaşama hakkından keyfi olarak yoksun bırakılamaz.

2. Ölüm cezası kaldırmamış olan ülkelerde, suçun işlendiği zaman yürürlükte bulunan hukuka uygun olarak ve bu Sözleşme ile Soykırım Suçunun önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin hükümlerine aykırı olmayacak biçimde, sadece çok aşırı suçlar için ölüm cezası verilebilir. Bu ceza sadece yetkili mahkeme tarafından verilen nihai karardan sonra infaz edilebilir.

3. Yaşamdan yoksun bırakmanın bir soykırım suçunu oluşturması halinde, bu maddedeki hiçbir hüküm, bu Sözleşmeye Taraf bir Devlete Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin hükümlerine göre üstlendiği yükümlülüklerini azaltma yetkisi verdiği şeklinde anlaşılabilir.

4. Ölüm cezasına mahkum olan bir kimse, bağışlanması veya cezasının hafifletilmesini isteme hakkına sahiptir. Her olayda ölüm cezasının affı, bağışlama veya hafifletme verilebilir.

5. Yaşı on sekizden küçük olan kimselere, işledikleri suçlar nedeniyle ölüm cezası verilemez; hamile kadınların ölüm cezaları infaz edilemez.

6. Bu maddedeki hiçbir hüküm, ölüm cezasının bu Sözleşmeye Taraf bir Devlet tarafından kaldırılmasını engellemek veya ertelemek için ileri sürülemez.

52 7. Madde

İşkence yasağı

Hiç kimse işkenceye veya zalimane, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele veya cezaya maruz bırakılamaz. Ayrıca hiç kimse, serbest iradesi olmadan tıbbi veya bilimsel bir deneye tabi tutulamaz.

53 9. Madde

Özgürlük ve güvenlik hakkı

1. Herkes kişi özgürlüğü ve kişi güvenliği hakkına sahiptir. Hiç kimse, keyfi olarak gözaltına alınamaz veya tutulamaz. Hiç kimse, hukukun öngördüğü sebepler ve usuller dışında, özgürlüğünden yoksun bırakılamaz.

2. Gözaltına alınan bir kimse, gözaltına alınma sebepleri hakkında gözaltına alındığı sırada ve kendisine isnat edilen suçlar konusunda derhal bilgilendirilir.

3. Cezaî bir fiilden ötürü gözaltına alınan veya tutulan bir kimse derhal bir yargıç veya hukuken yargılama yetkisine sahip diğer bir görevli önüne çıkarılır ve bu kimse makul bir sürede yargılanma veya salıverilme hakkına sahiptir. Yargılanan bir kimsenin tutuklanması, genel bir kural olamaz; yargılamanın her aşamasında tutuklunun salıverilmesine karar verilebilir; salıverilme bu kimsenin duruşmaya gelmesini sağlamak ve mahkum edilmesi halinde hükümün infazını temin etmek için teminata başlanabilir.

4. Gözaltına alınarak veya tutularak özgürlüğünden yoksun bırakılan bir kimse, tutulmasının hukukiliği hakkında hemen karar verebilecek ve eğer tutulması hukuki değilse salıverilmesine hükmedebilecek bir mahkemeye başvurma hakkına sahiptir.

5. Hukuka aykırı olarak gözaltına alınmaktan veya tutulmaktan mağdur olan bir kimse icrası mümkün bir tazminat hakkına sahiptir.

ne olurdu? French bu soruya "soykırım" cevabını vermektedir.⁵⁷

Bütün bunların yanında, kadınlara yönelik insan hakları ihlallerine en çarpıcı örnek, toplumların hemen hemen hepsinde, kadınların ev içi ve dışında, salt cinsiyetlerinden ötürü, yaygın şekilde şiddet ve cinsel tacize maruz kalmalarına karşın, bu durumun toplumsal ve kültürel değerlerle meşrulaştırılması, hoş görülmesi ya da göz ardı edilmesidir. Ev içi ortamlarda yaygın olan kadına yönelik şiddet, pek çok toplumda, bu alan değerlerinin meşrulaştırıcı etkisiyle, kamu alanında da kadına uygulandığında çoğu zaman duyarsızlıkla gözardı edilmekte, olağan bulunmakta, hatta bir tür "hoşgörürü"yle karşılanmaktadır.⁵⁸ Toplumsal düzen -polis ve mahkemeler de dahil olmak üzere-, saldırgan erkeği korumak amacıyla topyekün seferber olmaktadır. Polisler, en çok aile içi şiddete müdahaleden çekinmektedirler. Polis müdahalesi ise, şiddeti sadece bir süre durdurmaktan başka bir işe yaramamaktadır.

Bütün dünyada, hem yasal hem de kültürel boyutta, aile içi şiddet kadınlar aleyhine sonuçlanmaktadır. Hukuk, özel alanda gerçekleşen bu tip olayların düzenlemesini erkeğin iradesine bırakmaktadır. Oysa, söz konusu eylemler sonucunda sanık koltuğunda oturması gereken kişiler, genellikle, ailelerin erkek efendileridir. Bu sebeple aile içi şiddet, hanenin karanlıkta

kalan bir bölümünü oluşturmaktadır. Kadın hareketi bu noktada çok önemli konulara dikkati çekmektedir. Nitekim Iris Young'ın belirttiği gibi:

.....kadın hareketi, kamusal tartışma için çok önemsiz ya da özel olduğu iddia edilen birçok pratiği kamusal mesele haline getirmiştir: Zamirlerin anlamı, ev içinde kadınlara karşı şiddet, erkeklerin kadınlara kapı açmaları, kadınlara ve çocuklara yönelik cinsel saldırılar, ev işinde cinsel işbölümü ve benzeri.⁵⁹

Uluslararası kamuoyunda son yıllarda bu konulara yönelik belirgin ilgi, duyarlık ve tepki gözlenmekteyse de, uluslararası hukukun anagörüğü (mainstreaming) de genel olarak, kadınların insan hakları ihlalleri kavramsallaştırılması ve özel olarak da, kadınlara karşı uygulanan şiddetin bir insan hakları ihlali olarak algılanması hususlarında yetersiz kalmaktadırlar.⁶⁰ Benzer miyopi işkencenin uluslararası yasaklanmasında da sezilebilir. İşkencenin uluslararası hukuki tanımındaki merkezi görünümüne göre, işkence kamusal alanda gerçekleşmektedir. İşkence, kamu görevlisi ya da resmi görevli gibi davranan diğer kişiler tarafından yapılan, acı çektirme veya kısıtlanmanın olduğu ve bu durum karşısında bireyin boyun eğdiği veya katlandığı eylemlerdir. Kamusal alanda birçok kadın işkencenin mağduru olmasına rağmen, şiddetin en büyüğü kadınlara başına özel alanlarda gel-

mektedir.⁶¹ Resmi bir görevli tarafından kamu alanında gerçekleşmediği ya da kamu görevlisi tarafından yönlendirilip, onaylanıp, teşvik edilmediği için kadınların ev içinde karşılaştıkları şiddet, işkence olarak algılanmamaktadır.⁶²

Bildirgenin 23. maddesinde,⁶³ ailenin korunmasından söz edilmektedir: "Aile, toplumun doğal ve temel unsurudur; toplum ve devlet tarafından korunmak hakkına haizdir." Aile içinde kadının uğradığı şiddet başta olmak üzere, ihlal edilen diğer insan haklarından söz edilmemektedir. Kadının annelik rolü üzerinde durulmakta ve bu kimliği öne çıkarılmaktadır. Gelecekte "medeni ve siyasi" haklar yaklaşımının, kadınları en çok tehdit eden hak ihlallerine karşı uzun süre duyarsız kaldığı, kadınların bütün dünyada en fazla ezildikleri alan olan, ev ve aile ortamlarında vukuu bulan ihlalleri "mahremiyet hakkı"⁶⁴ adına çok defa kapsam dışında tutmuş olduğu, bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁵

B. İkinci Kuşak İnsan Hakları

"İkinci kuşak" haklar diye bilinen ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ise doğaları gereği, yalnızca kamusal değil, aynı zamanda özel alana da ilişkindirler. Bu açıdan bakıldığında, "ikinci kuşak" hakların kadınların yaşamları açısından, belki de daha önemli ve anlamlı olabilecek toplumsal düzenlemelerin hukuki temellerini oluşturduğuna şüphe yoktur. Ancak bu hakların, günümüzde ulusal ve uluslararası platformlarda hala birinci kuşak haklara oranla, daha tartışmalı ve daha az netleşmiş kavramlar oldukları da gerçektir.⁶⁶ Nitekim, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların korunmasına ve gerçekleştirilmesine ilişkin uluslararası hukuk yöntem ve yaptırımları, medeni ve siyasi haklara ilişkin olanlara oranla, belirgin bir zayıflık göstermektedir.⁶⁷

Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar olan ikinci kuşak hakların, doğaları doğrultusunda düşünülecek olursa, kamusal-özel ikiliğinin üzerine oturduğu görülmektedir. Bundan dolayı, kadınların hayatına ilişkin daha fazla

61 Hilary Charlesworth, "What are 'Women's International Human Rights'?", der: Cook, R.J., *Human Rights of Women: National and International Perspectives*, 1994, s. 72.

62 Joan Fitzpatrick, "The Use of International Human Rights Norms to Combat Violence Against Women", der: Rebecca J. Cook, *Human rights of women: National and International perspectives*, 1994, s. 533-534.

63 23. Madde

Ailenin korunması

1. Aile toplumun doğal ve esaslı birimidir, ve aile toplum ve Devlet tarafından korunma hakkına sahiptir.

2. Evlilik çağındaki her erkek ve kadının evlenme ve aile kurma hakkı hukuk tarafından tanınır.

3. Evlenecek eşlerin tam ve serbest iradeleri ile kurulmayan bir evlilik geçerli sayılmaz.

4. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, eşlerin evlilik konusunda, evliliğin devam ettiği sürece ve boşanmada eşit hak ve yükümlülüklerle sahip olmaları için gerekli önlemleri alır. Boşanma halinde çocukların korunması için gerekli hükümler konur.

64 17. Madde

Mahremiyet hakkı

1. Hiç kimsenin özel ve aile yaşamına, konutuna veya haberleşmesine keyfi veya hukuka aykırı olarak müdahale edilemez; onuru veya itibarı hukuka aykırı saldırılara maruz bırakılamaz.

2. Herkes bu tür saldırılara veya müdahalelere karşı hukuk tarafından korunma hakkına sahiptir.

65 Acar, agm, s. 25.

66 Acar, agm, s. 23.

67 Charlesworth, agm, s. 74.

57 Marilyn French, *Kadınlara Karşı Savaş*, çev: Beril Eyüboğulu, *Metis kadın araştırmaları*, İstanbul, 1993, s. 149.

58 Acar, agm, s. 25.

59 Anne Phillips, *Demokrasinin Cinsiyeti*, Çev: Alev Türker, *Metis yayınları*, İstanbul, 1995, s. 121.

60 Kenneth Roth, "Domestic Violences as on International Human Rights Issue", der: Cook, R., J., *Human rights of Women: National and International Perspectives*, 1994, s. 326-339.

hak sunumunda bulunmaktadır. Bu hakların tanımı; ekonomik, sosyal ve kültürel haklar sözleşmesinde düzenlenmiştir. Bu sözleşmede yapılan tanımlar, kamusal-özel ayrımının cinsiyetçi yapısını göstermektedir. Tüm etkili güçlerin devlet elinde toplandığı farzedilerek yaratılan bir kamusal alan fikri, sözleşmede egemendir. Ancak, Shelley Wright'ın da işaret ettiği gibi, "Birçok kadının çoğu zamanı devlet işleriyle dolaylı ilişki içindedir. Fakat devlet, kendisiyle doğrudan ilişki içinde olan erkekler ve erkek gruplarına doğrudan aracılık etmektedir". Sözleşme ekonomik, sosyal ve kültürel bağlamda, birçok kadının hayatına dokunmamaktadır.⁶⁸ Birleşmiş Milletlerin istatistiklerine göre, dünyada kadınlar işlerin üçte ikisini yaparlarken, sadece gelirin yüzde onunu alıp, bu gelir karşılığında edinilen malların sadece yüzde birine sahiptirler.⁶⁹

Sözleşmenin 7. maddesinde,⁷⁰ her kişinin adil ve uygun koşullarda çalışma koşullarından yararlanma hakkı tanımlanmaktadır. Buradaki çalışma yeri, kamusal alan içinde düşünülmüştür. Marilyn Waring, kadınların dünyanın her yerindeki ekonomik aktivitelerinin

dökümünü yapmıştır. Sonuç olarak kadınların yaptıkları işlerin görünmez olduğunu, çünkü bu işlerin, ücretsiz olarak özel alanda aile içinde gerçekleştiği belirtilmiştir. Bu duruma örnek olarak, Beti kadınının durumunu gösterebiliriz. Kamerun'un güneyinde, yağmur ormanlarında yaşayan Beti halkı, her yıl kesme ve yakma yöntemleriyle ormandan kendilerine birer hektarlık yeni tarım alanları açarak, iki-üç yıl kadar bu tarlalardan ürün almaktadır. Her biri dört ilâ altı tarladan sorumlu olan çiftçiler (Afrika'da çiftçiliği kadınlar yapar), yerbıstığı, cocoyam, muz ve sebze gibi yiyecekler yetiştirmektedirler. Erkekler de çiftçilik yapmaktadırlar; ancak onlar, başlıca ticaret ürünü olan ve hemen paraya dönüşen kakao üretmektedirler. Beti erkekleri, günde yedi buçuk saat çalışmaktadır. Her gün ortalama bir saate yakın, kadınlara yiyecek üretiminde yardım etmekte; yaklaşık iki saat de kakao tarlalarında çalışmaktadırlar. Geri kalan zamanı ise, bira ya da hurma şarabı yaparak, sepet örerek, ev inşaatı ya da onarımıyla uğraşarak, satılabilir ufak tefek şeyler üreterek, ya da yarı zamanlı ücretli bir işte çalışarak

68 Hilary Charlesworth, "What are 'Women's International Human Rights'?", der: Cook, R.J., *Human Rights of Women: National and International Perspectives*, 1994, sayfa 74.

69 Gayle Binion, "Human Rights: A Feminist Perspective", *Human Rights Quarterly*, 17.3.1995, s. 510, dipnot 9, http://muse.jhu.edu/journals/human_rights_quarterly/v017/17.3binion.html, 21.8.2002.

70 7. Madde

Adil ve uygun işte çalışma şartları

Bu Sözleşmeye Taraf Devletler herkese adil ve elverişli şartlarda çalışma hakkı tanır. Bu şartlar aşağıdaki hakları güvence altına alır:

- Bütün çalışanlara sağlanan asgari bir gelir ile birlikte en azından:
- Hiç bir ayrıma tabi tutulmaksızın özellikle kadınların erkeklerin çalışma şartlarından daha alt düzeyde olmayan şartlarda çalışmalarını güvence altına alınarak, eşit işe eşit ve adil ücret;
- Bu Sözleşmenin hükümlerine uygun olarak, kendisi ve ailesi için nezih bir yaşam;
- Güvenli ve sağlıklı çalışma şartları;
- Herkesin işinde daha yüksek mevkilere atanma sırasında, kıdem ve ehliyetten başka bir ölçüye tabi olmaksızın, eşit imkanlar;
- Dinlenme, çalışma arası, çalışma saatlerinin makul ölçüde sınırlandırılması ile ücretli yıllık izin ve resmi tatillerde ücret verilmesi.

geçirmektedirler. Beti kadını, günde en az on saat çalışmaktadır: Beş saat tarlada çalıştıktan sonra, fazladan bir saat de kent pazarlarında satılacak besinleri yetiştirmek için uğraşmaktadır; ailenin yiyeceklerinin hazırlamak ve pişirmek üç-dört saatlerini alır; odun toplamak, su taşımak, çamaşır yıkamak, çocuklarla ve hastalarla ilgilenmek için de en az iki saat gerekmektedir. Kadınlar çalışmazsa, Beti halkı yaşayamaz. Oysa bir Birleşmiş Milletler kuruluşu olan Uluslararası Çalışma Örgütü(ILO), eylemli işçi olarak, Beti kadını değil, Beti erkeğini göstermektedir. Nedeni ise, "kadının aile reisine, işinde yardımcı olmaması" biçiminde açıklamaktadır.⁷¹

Sözleşmenin 7. maddesindeki güvencelerin, kadınlar için de geçerli olması gerekir. 7. maddenin a bendinin ilk bölümünde "..... kadınlar kendilerine sağlanan çalışma koşullarında erkeklerden daha aşağıda olmamak ve aynı çalışma için aynı ücret alma güvencesine sahip olmalıydılar." diye belirtilmektedir. Bu maddede, kadınlara yönelik açık bir ayrımcılık dile getirilmiştir. Ancak düzenlemedeki çalışma yeri, kadınların kamusal alandaki çalışma yerleridir. Kadınların ev içi eme-

ğine yönelik bir ücretten bahsedilmemektedir. Yine aynı sözleşmenin 11. maddesinde,⁷² özel alana ilişkin bir düzenlemeye rastlamamaktayız. Sözleşmeye taraf olan devletler, kendisi ve ailesi için beslenme, giyim ve konut dahil yeterli bir yaşam düzeyi ve yaşam koşullarını sürekli olarak geliştirme hakkı tanınır. Taraf devletler, bu hakkın gerçekleştirilmesi için gerekli önlemleri alırlar ve serbestçe kararlaştırılan uluslararası işbirliğinin bu alandaki temel önemini kabul etmektedirler. Söz konusu düzenleme, doğrudan birçok kadının hayat alanıyla ilgilidir.

Sonuç olarak "ikinci kuşak" haklarının, kamu alanı-özel alan ayrımını aştıkları, dolayısıyla da, kadınların yaşamı açısından daha önceleri değinilmeyen bazı hayati noktalara yönelik oldukları düşünülebilir. Ancak bu hakların da, uluslararası yasal araçlarda yer alışı biçimleri, kamu alanı-özel alan ayrımının hiç de öyle kolay aşılabilir bir toplumsal ve düşünsel engel olmadığını gösterir niteliktedir.⁷³

C. Üçüncü Kuşak İnsan Hakları "Üçüncü kuşak" haklar, kolektif ve ya grup haklarını kapsar. İkinci Dünya

71 French, age, s. 37.

72 11. Madde

Yaşama standardı hakkı

1. Bu Sözleşmeye Taraf olan Devletler herkese, kendisi ve ailesi için yeterli bir yaşam standardına sahip olma sağlar. Bu standart, yeterli beslenmeyi, giyinmeyi, barınmayı ve yaşama koşullarının sürekli olarak geliştirilmesini de içerir. Taraf Devletler, bu hakkın gerçekleştirilmesini sağlamak için, kendi serbest iradelerine dayalı uluslararası işbirliğinin esas olduğunu kabul ederek, uygun tedbirleri alırlar.

2. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, açlıktan kurtulmanın herkes için temel bir hak olduğunu kabul ederek, kendi başlarına ve uluslararası işbirliği yoluyla, özel programlar da dahil, aşağıdakiler için gerekli olan tedbirleri alır:

- Teknik ve bilimsel bilgiyi tam olarak kullanarak, beslenme prensipleri ile ilgili bilgileri duyurarak ve diğer kaynakların etkili bir biçimde geliştirilmesini ve kullanımını sağlayacak bir yolla tarım sistemlerini ilerleterek veya reform yaparak, üretme, üretilenleri saklama ve dağıtma yöntemlerini geliştirmek;
- Yeryüzündeki besin kaynaklarının ihtiyaçlara göre eşit dağıtılmasını sağlamak için, gıda ihrac eden ve gıda ithal eden ülkelerin sorunlarını dikkate almak.

73 Acar, agm, s. 25.

Savaşından sonra, insan hakları alanında uluslararasılaşma yoluyla gündeme gelmeye başlayan 3. kuşak hak ve özgürlüklerin temelinde, özellikle sömürgeci çıkan üçüncü dünya devletlerinin baskısı etkili olmuştur.⁷⁴ Bu sebeple üçüncü kuşak haklar Birleşmiş Milletler içinde, özellikle gelişmekte olan ülkeler tarafından savunulmuştur. Bu haklar Batı'ya, sözsüz bireysel hakların liberal modeline karşı durması nedeniyle, uluslararası insan hakları ana-görüşünü destekleyen topluluklar tarafından ihtiyatla desteklenmiştir.

Grup haklarının felsefi temeli belirli bireylerin çıkarlarından ziyade toplumun refahı üzerine öncelikli taahhütler üzerindedir. Bir bakış açısından da bu hakların, kadınlara yönelik bir takım vaatleri de içerdiği söylenebilir. Kadınların hayatları, tipik olarak diğerleriyle bağlantılı bir şekilde devam eder niteliktedir. Aile etrafında merkezleşen, grup ve bireyden çok topluma bağlantılıdır. Ancak feminist teorisyenler, diğer kuşak haklar da olduğu gibi, üçüncü kuşak hakların da teorik ve pratik gelişimi içinde kadınlara çok az yer tanıdığını ortaya koymaktadırlar.⁷⁵

Örneğin "gelişme hakkı",⁷⁶ uluslararası alanda ekonomik olarak erkeğin baskın olmasını savunarak yorumlanmış ve tanımlanmıştır. Birleşmiş

Milletler Gelişme Hakkına Dair Bildirinin birinci maddesinde gelişme hakkı, her insanın ve bütün halkların, bütün insan haklarının ve temel özgürlüklerin tam olarak gerçekleşeceği bir ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal gelişmeye katılma, katkıda bulunma ve bundan yararlanma hakkına sahip olması nedeniyle, vazgeçilmez bir insan hakkı olarak tanımlanmıştır. Yine aynı deklarasyonun 3. maddesinin 2. fıkrasında devletlerin, nüfusun tamamının ve bütün bireylerin faal, serbest ve belirleyici surette gelişmeye katılmaları ve bundan kaynaklanan menfaatlerin adil bir biçimde dağıtılması esasına dayanan, nüfusun tamamının ve bütün bireylerin refahını sürekli olarak geliştirmeyi amaçlayan ulusal gelişme politikalarını formüle etme yetkisi ve görevi bulunduğu düzenlenmektedir.⁷⁷ 8. maddesinde, "..... gelişme sürecinde kadınların faal bir role sahip olmalarını sağlamak için etkili tedbirler alınır. Her türlü toplumsal adaletsizliği ortadan kaldırmak amacıyla, gerekli ekonomik ve sosyal reformlar yapılır." şeklinde düzenlenmektedir.⁷⁸

Geleneksel kalkınma hesaplamalarında, kadınların erkekler tarafından ikincil kıldıkları, göz önünde bulundurulmamaktadır.⁷⁹ Kadınların insan soyunun üremesi, bakımı ve yetiştirilmesi için harcadığı muazzam emek, ne

74 Kaboğlu, age, s. 31.

75 Charlesworth, agm, s. 75.

76 Gelişme Hakkının hukuksal tanımı yapılmış olmakla beraber uluslararası hukuk alanında hala tartışmalı bir kavram olarak varlığını devam ettirmektedir. Hukuksal tanımı için referanslar için bkz. dipnot 163. , Hilary Charlesworth, Christine Chinkin, Shelly Wright, "Feminist Approaches to International Law", American Journal of International Law içinde, 1991, sayı 85, s. 638.

77 <http://www.ihm.8m.com/s3geh.htm>, 12.12.2002.

78 <http://www.ihm.8m.com/s3geh.htm>, 12.12.2002.

79 Charlesworth, agm, s. 109.

gayri safi yurt içi hasıla ne de gayri safi milli hasıla istatistiklerinde yer almaktadır. Kadınlar yaptıkları hizmetin karşılığında para alamadıkları, ücretlerine erkekler el koyduğu ya da yaptıkları işler işten sayılmadığı için genellikle işgücünün bir parçası olarak görülmemektedirler. Afrika'da gelişme projelerinin neredeyse tümünün odak noktasında erkekler yer almaktadır. Afrika'nın büyük bölümünün tarım alanında kadınlar çalıştığı halde, onlara yönelik yardım projeleri yok denecek kadar azdır. Toprak reformu projeleri, mülkiyet hakkını erkeklere tanı; bu yüzden geliştirici yeni hizmetlerden yararlanmak ya da tarım kredisi almak, sadece erkeklerin hakkıdır. Toprakta hakkı olmayan kadın, bu gibi kolaylıklardan da yararlanamaz. Afrikalı kadınlar, yalnız yiyecek üretmekle kalmaz, yurt içinde tüketilen ve ticareti yapılan çok sayıda ürünü de onlar üretir. Batının işlenmiş ürünlerinin Afrika pazarlarına girmesiyle, kadınların ekonomik bağımsızlığı sadece zayıflamakla kalmamış, bazı yerlerde bütünüyle sona ermiştir. Afrika'da yeni sanayi kuruluşlarına kadın işçi alınmamakta ve sermaye sahibi olmalarına imkan verecek herhangi bir işte çalışmalarına izin verilmemektedir.⁸⁰ Elbette üçüncü dünya kadınlarının mevcut kalkınma pratiklerindeki problemli yapılarının tek sorumlusu, gelişme hakkının uluslararası yasal düzenlemesi değildir. Ancak uluslararası hukukun retoriği, kadınların ikincil statü-

sünü, hem desteklemekte hem de yansıtmaktadır.⁸¹

Diğer bir üçüncü kuşak hak olarak, kendi kaderini belirleme hakkı da, feminist perspektiften ele alınmıştır. Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmeleri, halkların kendi kaderlerini tayin hakkını tanımaktadır. B.M. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinin 1. maddesinde, kendi kaderini belirleme hakkı şu şekilde düzenlenmektedir:

1. Bütün halklar, kendi kaderlerini tayin hakkına sahiptir. Bu hak vasıtasıyla halklar, kendi siyasal statülerini serbestçe tayin edebilir ve ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerini serbestçe sürdürebilirler.

2. Bütün halklar, uluslararası hukuka ve karşılıklı menfaat ilkesine dayanan uluslararası ekonomik işbirliği yükümlülüklerine zarar vermemek koşuluyla, doğal kaynakları ve zenginlikleri üzerinde kendi yararına serbestçe tasarrufta bulunabilir. Bir halk, sahip olduğu maddi kaynaklardan hiçbir koşulda yoksun bırakılamaz.

Söz konusu maddenin kamusal yapılarının özellikle, erkek politik hayatına yönelik olduğu görülmektedir.⁸² Örneğin 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'e saldırısına karşı, acil ve güçlü Birleşmiş Milletler saldırısı Kuveyt halkının kendi geleceğini belirleme hakkı adı altında meşrulaştırılmıştır. Kuveyt'in yeniden yapılanması veya liberalleşmesi planlarından hiçbirisi, kadınların politik haklarının devletlerce inkarını

80 French, age, s. 36-39.

81 Charlesworth, agm., s. 109.

82 Hilary Charlesworth, "Human rights as Men's rights", Women's rights human rights international feminist perspectives, der: Peters, J., Wolper, A., Routledge, London- New York, 1995, s. 110.

içermemektedir. Her ne kadar birkaç uluslararası baskı unsuru, Kuveyt hükümetine daha demokratik bir sistem yaratması için zorlamışsa da, kadınların politik baskı altında tutulması odak noktası olarak alınmamıştır. Kuveyt'te hür iradenin kazanılması, sadece elit erkek kadroların çıkarlarına katkıda bulunmuştur. Bu elit kadro, kamusal alana ve hükümete katılma hakkı olanlardır. Buna ek olarak, bu durum, özel alan içindeki kadınlar üzerinde negatif bir etki yaratmıştır. Orta Doğu Gözlem raporuna göre, Kuveyt'teki Asya'lı kadın ev işçilerinin yaygın fiziksel ve cinsel istismarı belgelenmiştir.⁸³

Çok kültürlü toplumlarda, kendi kaderini belirleme hakkı çoğulculuğu gerektirmektedir. Her toplum, kendi ana dilini konuşabilir. Dinini özgürce yaşayabilir. Kültürünün gerektirdiği yaşam tarzını, özgürce benimseyebilir. Bu tür haklar, kimi zaman, dünyanın çeşitli yerlerinde kadınlar aleyhine sonuçlar doğurabilmektedir.⁸⁴ Kadın sünneti, Şeri kanunlar gereğince kadınları cezalandırılma metotları, Hindistan'da dul kalan kadınların kocalarıyla birlikte yakılması, poligami, örtünme, kız çocukların evlenmeye zorlanması gibi insan haklarını tehdit eden uygulamalar, toplumların kültürlerinin birer parçasıdır.⁸⁵ Her biri, kadınların cinsiyeti nedeniyle yaşam haklarını ellerinden almaktadır. Feministler, çoğulculuğun

önemini kabul etmekle beraber, kadınların insan haklarına saldıran kimi kültürel kuralların kabul edilemeyeceğini belirtmektedirler.⁸⁶

Kamusal ve özel dünyalarda, erkeklerin kadınlar üzerindeki hakimiyeti dikkate alınmayan bir olgudur. Kendi geleceğini belirleyebilme hakkı ve devlet nosyonu, aslında, kadınların ezilmesini sistematik erkek baskısı ve şiddeti karmaşası içinde kuvvetlendirmektedir.⁸⁷

Sonuç

Yukarıda yapılmış olan tüm açıklamalarda uluslararası hukukun, hem yöntem hem de öz olarak toplumsal cinsiyetçi yapısına dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Kadınların statülerinin yükseltilmesi stratejilerinde, bütün insan hakları normlarının tanımı içine, kadın sesinin ve tecrübelerinin eklenmesi son derece önemlidir.⁸⁸ Haklar söylemini özel alana getirmeyi amaçlayan çabalar, özel-kamusal ayrımıyla karşı karşıya gelmektedir. Bu nedenle, kadınların seslerinin duyuracak bir kamusal alanın oluşturulması büyük bir önem arz etmektedir.

Bütün bu eleştiriler sonucunda feminist hareket, uluslararası insan hakları hukuku alanında somut çözümlere ulaşmıştır. Son yıllarda Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen Viyana, Beijing ve Kahire konferanslarında,

⁸³ Charlesworth, agm., 1994, s. 76.

⁸⁴ Çok kültürcülüğün kadınlar açısından tartışmaları için bkz. Joshua Cohen, Matthew Howard, Martha C. Nussbaum(der.), *Is Multiculturalism Bad for Women? Susan Moller Okin with Respondents*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1999.

⁸⁵ Eva Brems, "Enemies or Allies? Feminism and Cultural Relativism as Dissident in Human Rights Discourse", *Human Rights Quarterly*, cilt 19, sayı:1, 1997, s. 148.

⁸⁶ Radhika Coomaraswamy, *Reinventing International Law: Women's Rights as Human Rights in the International Community*, <http://www.law.harvard.edu/programs/IRP/Publications/radhika.html>, 13.8.2002, s. 8.

⁸⁷ Charlesworth, agm., 1995, s. 75-76.

⁸⁸ Charlesworth, agm., 1995, s. 109.

uluslararası feminist hareketin etkisi neticesinde, feministlerin söylemleri ilk defa uluslararası insan hakları hukukunda bir görüş olarak kabul edilmiştir.⁸⁹ Ayrıca CEDAW, diğer uluslararası insan hakları metinlerinin boş bıraktığı ya da yeterince kapsamadığı alanlara yönelen bir hukuk aracı olarak özel bir önem kazanmaktadır ki bu metnin hazırlanmasında feminist hareketin yeri önemlidir.

Pozitif hukuk alanında feministlerin çabaları sonucunda edinilen bu kazanımlar önemli olmakla beraber, kadın sorununun mutlak anlamda çözümlendiği anlamına gelmemektedir. Önemli olan, söz konusu normların pratikte işlevsel hale getirilmesidir. Aynı zamanda, uluslararası hukuk alanında kadının insan haklarına yönelik bu tür spesifik bir branş yaratmak, marjinalleşmeye de açık bir kapı bırakmaktadır. Marjinalleşme tehlikesine karşın feministlerin, insan hakları metinlerine ve haklar söylemine yönelik eleştirileri görmezden gelinmemelidir. Bu yalnızca bir dil sorunu değil, dünyanın her yerinde, her gün, tek tek kadınlar açısından bir ölüm kalım sorunudur. İşte bu nedenle, dünyanın her yerinde kadının örgütleri ve insan hakları hareketi, çok uzun zamandır görmezden gelinmiş, kadının kadın olması nedeniyle karşı karşıya kaldığı insan hakları ihlallerini, su yüzüne çıkarmaya çalışmaktadır ve kanımca bu önemli bir çabadır. Ancak Derrida'nın kendisiyle yapılan bir söyleşide belirttiği gibi bu çabaların insan hakları söyleminin

belli bir yorumu ve kullanımının yapısını bozmamalıdır. "Ardında başka bir şey gizliyor" diyebiliriz. Yani ihtiyatlı olmalı, insan hakları ilkesini yok etmemeli ve bu kavramı ve uygulamasını genişletmeye çalışmalıyız.⁹⁰

Kaynakça

- Abbott, P.,
Wallece, C., *An Introduction to Sociology - Feminist Perspectives*, Routledge, Londra - New York, 1997.
Akal, C. B., *İktidarın Üç Yüzü*, Dost kitapevi yayınları, Ankara, 1998.
Akıllıoğlu, T., *İnsan Haklarının Korunması Alanında Uluslararası Temel Belgeler*, Bilgi yayınevi ile SBF İnsan hakları Merkezi ortak yayını, Ankara, 1995.
Aktaş, C.(haz.), *Kavramlar ve Bağlamlar Arasında- 20. yüzyıl düşünürleriyle Söyleşiler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
Arat, N., *Feminizmin ABC'si*, İstanbul, 1991.
Benhabib, Ş., *Modernizm, Evrensellik ve Birey*, çev: Küçük, M., Ayrıntı yayınları, İstanbul, 1999.
Bensadon, N., *Kadın Hakları*, çev: Tekeli, Ş., İletişim Yayınları Cep Üniversitesi, İstanbul, 1990.
Boucher, D., *The Social Contract Hobbes to Rawls*, Routledge, Londra, New York, 1994.
Cohen, J.,
Howard, M.,
Nussbaum, M.(der.), *Is Multiculturalism Bad for Women? Susan Moller Okin with Respondents*, Princeton Uni-

⁸⁹ Brems, agm., s. 150.

⁹⁰ Jacques Derrida ile yapılan söyleşi için bkz., "Kavramlar ve Bağlamlar Arasında- 20. yüzyıl düşünürleriyle Söyleşiler", Cem Aktaş(haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.100-101.

versity Press, Princeton, New Jersey, 1999.

Çaha, Ö., Sivil Kadın, çev: Özensel, E., Vadi yayınları, Ankara, 1996.

Donnelly, J., Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları, çev: Erdoğan, M., Korkut, L., Yetkin yayınları, Ankara, 1989.

Donovan, J., Feminist Teori, çev: Bora, A., Gevrek, A., Sayılan, F., İletişim yayınları, İstanbul, 1997.

Elshtain, J. B., Public Man, Private Woman (Women in Social and Political Thought, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1993.

Freeman, M.D.A., Lloyd's Introduction to Jurisprudence, Sweet-Maxwell Ltd., London, 1994.

French, M., Kadınlara Karşı Savaş, çev: Beril Eyüboğlu, Metis kadın araştırmaları, İstanbul, 1993.

Galtung, J., Bir Başka Açıdan İnsan Hakları, çev: Sözen, M., Metis yayınları, İstanbul, 1996.

Gilligan, C., In A Different Voice, Harvard University Press, Cambridge, 1982.

Güriz, A., Hukuk Felsefesi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yayınları no.493, Ankara, 1992.

Güriz, A., Feminizm Postmodernizm ve Hukuk, AÜHF Döner Sermaye Yayınları, Ankara, 1997.

Kaboğlu, İ., Özgürlükler Hukuku, Afa yayınları, geliştirilmiş 4. baskı, İstanbul, 1993.

Lloyd, G., Erkek Akıl, çev: Özcan, M., Ayrıntı yayınları, İstanbul, 1996.

MacKinnon, C., Feminism Unmodified, Harvard University Press, A.B.D., 1994.

Michel, A., Feminizm, çev: Tekeli, Ş., İletişim yayınları, cep üniversitesi, Ankara, 1992.

Pateman, C., The Disorder of Women (Democracy, Feminism and Political Theory, Stanford University Press, Stanford, California, 1989.

Phillips, A., Demokrasinin cinsiyeti, çev: Türker, A., Metis yayınları, İstanbul, 1995.

Rendel, M., Whose Human Rights?, Trentham Books, İngiltere, 1997.

Rullmann, M., Kadın Filozoflar (Antikçağ'dan Aydınlanmaya kadar), Kabcacı

Yayınevi, çev: Mengüşoğlu, T., İstanbul, 1996

Russell, B., Batı Felsefesi Tarihi (Ortaçağ), çev: Sencer, M., Say yayınları, İstanbul, 1996.

Sancar, M., "Devlet Akı" kışkıncında Hukuk Devleti, İletişim yayınları, İstanbul, 2000.

Tanör, B., Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, BDS yayınları, İstanbul, 1994.

Tanilli, S., "Uygarlık Tarihi", Adam yayınları, İstanbul, 1999.

Weisberg, K., Feminist Legal Theory. Foundations, Temple University Press, Philadelphia, 1993.

Makaleler

Acar, F., "Kadınlara İnsan Hakları: Uluslararası Yükümlülükler", Oya Çitçi (der.), 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek içinde, TODAİE Yayını No: 285, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayın No:16, Ankara, 1998,

Bartlett, K., Anglo American Law, der: Alison M. Jaggard & Iris Marion Jo-

ung, Blackwell Companions to Philosophy, A Companions to Feminist Philosophy içinde, Blackwell Publishers, USA-UK, 1998.

Binion, G., Human Rights: A Feminist Perspective, Human Rights Quarterly, 17.3.1995, s. 509-526, http://mu-se.jhu.edu/journals/human_rights_quarterly/v017/17.3binion.html, 21.8.2002

Brems, Enemies or Allies? Feminism and Cultural Relativism as Dissident in Human Rights Discourse, Human Rights Quarterly, cilt 19, sayı:1, 1997.

Bora, A., Kamusal alan- Özel alan: Mahrumiyet- Özgürleşme ikileminin ötesi, 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı, TODAİ yayını no:285, 1998.

Bunch, C., Transforming Human Rights from a Feminist Perspective, Women's rights human rights international feminist perspectives, der: Peters, J., Wolper, A., Routledge, London-New York, 1994.

Charlesworth, H., "What are 'Women's International Human Rights'?", der: Cook, R.J., Human Rights of Women: National and International Perspectives içinde, University of Pennsylvania Press, ABD, 1994.

Charlesworth, H., Human rights as Men's rights, Women's rights human rights International Feminist Perspectives, der: Peters, J., Wolper, A., Routledge, London- New York, 1995.

Charlesworth, H.,
Chinkin, C.,

Wright, S., Feminist Approaches to International Law, American Journal of International Law, cilt 85, 1999.

Copelon, R., Intimate Terror: Understanding Domestic Violence as Torture, der: Cook, R.J., Human Rights of Women: National and International Perspectives içinde, 1994.

Coomaraswamy, R., Reinventing International Law: Women's Rights as Human Rights in the International Community, <http://www.law.harvard.edu/programs/HRP/Publications/radhika.html>, 13.8.2002

Dietz, M., Bağlam Herşeydir: Feminizm ve yurttaşlık teorileri, Birikim, Kasım 1993.

Fitzpatrick, J., The Use of International human Rights Norms to Combat Violence Against Women, der: Cook, R.J., Human Rights of Women: National and International Perspectives içinde, University of Pennsylvania Press, ABD, 1994.

Littleton, C., Reconstruction Sexual Equality, der: Kelly Weisberg, Feminist Legal Theory. Foundations, Temple University Press, Philadelphia, 1993.

Pateman, C., Feminist Critiques of Public/Private Dichotomy, The Disorder of Women, Stanford University Press, Stanford-California, 1989, s. 118.

Roth, K., Domestic Violence as an International Human Rights Issue, der: Cook, R.J., Human Rights of Women: National and International Perspectives içinde, University of Pennsylvania Press, ABD, 1994.

Taub, N.-

Williams, W., Will Equality Require More Than Assimilation, Accommodation or Separation from the Existing Social Structure, der: Patricia Smith, Feminist Jurisprudence içinde, Oxford University Press, 1993.

Toubia, N., Female Genital Mutilation, Women's rights human rights international feminist perspectives, der: Peters, J., Wolper, A., Routledge, London-New York, 1994.

Uygun, O., İnsan Hakları Kuramı, İnsan Hakları içinde, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

Üşür, S. Liberalizmin "Cinsiyetten Arındırılmış Birey"i ve Feminist Eleştirisi, Mürekkep, Haziran 1994.

West, R., Jurisprudence and Gender, der: Patricia Smith, Feminist Jurisprudence içinde, Oxford University Press, 1993.

Web sayfaları

<http://www.ihm.8m.com/e2-kash.htm>, 4.12.2002.

http://muse.jhu.edu/journals/human_rights_quarterly/v017/17.3bini-on.html, 21.8.2002.

<http://www.ihm.8m.com/s3geh.htm>, 12.12.2002.

<http://www.ihm.8m.com/s3geh.htm>, 12.12.2002.

Özel - Toplumsal - Kamusal Alan^(*)

Betül Çotuksöken^(**)

<<Joseph Conrad yazı yazmadaki amacının "her şeyden önce senin görmeni sağlamak" olduğunu söylerdi. Bizim amacımız ise her şeyin üstünde, seni düşündürmektir. Biz, senin, filozofların tartıştığı sorunlar üzerinde düşünmeni istiyoruz.>>⁽¹⁾

"Bir Kişisel Dil Olabilir mi?" başlıklı yazısında Rush Rhees şöyle der: «Biz bir şey üzerine konuşurken dilimiz o şeyi göstermez, onu yansıtmaz da. Her durumda, gösterme ya da yansıtma, şeylere ancak bir uyuşuma (convention) göre yönelir; ancak göstermenin, içinde anlaşıldığı bir yol ve yansıtmanın, içinde anlaşıldığı bir yol bulunduğu zaman. Ben bir göstermeyi onu anlayacak birisi için yaparım. Bu olmasa o boş bir tören olurdu; şeylerin karşısında sesler çıkarmak kadar boş.>>⁽²⁾

Birlikte yaşamının gereği olarak ördüğümüz ve uyuşuma göre işleyen dil dokusunun bir bakıma en sorunsuz bölgesi, somut nesnelere ilişkin olanı-

dır; çünkü dil dokusunun bu bölgesinde ya da yüzeyinde yer alanların dış dünyada belli bir başvuru noktası vardır. Ancak ucu açık yapısal özelliklere dayalı olarak ya da onların sonsuz dışavurumu olarak büyük bir çeşitlilik içinde kurulan insan dünyasında varolan her şeyin böylesine belirgin bir başvuru noktası her zaman var mıdır? Her şeyin her şeyle —farkına varalım ya da varmayalım, bilelim ya da bilmeyelim— belli bir yol üzerinden, iletişim ağı üzerinden bağlantılı olduğu bir dünyada, olup biteni, yaşamın içinde aktığı farklı bölgeleri, alanları dillendirmek, adlandırmak, sınırlarını çizmek büyük önem taşımaktadır. Bu, bilinçli varlıkların sorumluluğunun ve aynı zamanda felsefenin de başladığı noktadır; çünkü burada yaşamın üzerine kıvrılmak, yaşama yönelmek söz konusudur. Yönelme edimi de düşünme ve dille yapılabilir ancak.

Felsefe aracılığıyla, kişi, herhangi bir varlık olmanın ötesine geçer ve fel-

(*) İstanbul Barosu ile Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi'nin İstanbul'da 6-7 Eylül 2002 günlerinde gerçekleştirdiği "Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar" konulu sempozyumunda sunulmuştur.

(**) Prof. Dr., Maltepe Üniversitesi Felsefi Bölümü Öğretim üyesi.

(1) James W. Cornman, Keith Lehrer, George S. Pappas, *Philosophical Problems and Arguments: An Introduction*, Hackett Publishing Company, Indiana-polis/Cambridge, 1992, p. vii.

(2) Rush Rhees, "Bir Kişisel Dil Olabilir mi?" Çev: Vehbi Hacıkadiroğlu, *Felsefe Tartışmaları* 9. Kitap, Panorama Yayınları, İstanbul, 1990, s. 11.